

a politické poměry právní instituce. Jako temata předkládá zejména nepřítomnost aténské oiki u jiných Řeků a právní diferencovanost nesvobodných lidí.

Posléze se Wolff zabývá otázkou jednoty či roztříštěnosti "řeckých právních dějin". Připouští, že některé rozdíly v institucích jednotlivých právních řádů jsou hluboké, ale jednota tkví ve společných charakteristických základních představách. Je to státně organizační princip vtělený v polis, jsou to některé, všem Řekům běžné právní pojmy, publicita závažných právních jednání (i zde se projevuje jejich smysl pro společnost) a notariát v helénistické epoše, konečně i společná právní řečtina - koiné. Jako nejnaléhavější a společné úkoly filologů a právníků jmenoval uspořádat slovník řecké právní mluvy a vydat nové komentáře k soudním řečem.

Kromě Wolffovy přednášky zasluhují, aby byly aspoň názvy uvedeny tři obecnějšího významu: Johannes Triantaphyllopoulos, Rechtsphilosophie und positives Recht in Griechenland (str. 23-66), Eberhard Ruschenbusch, Die Quellen zur älteren griechischen Geschichte, ein Überblick über den Stand der Quellenforschung unter besonderer Berücksichtigung der Belange des Rechtshistorikers (67-78), Johannes Hermann, Verfügungsermächtigungen als Gestaltungselemente verschiedener griechischer Geschäftstypen (321-332).

Jiří Cvetler

Jaromír Kincl, Otroci ve franckých právních pramenech 6. a 8. století, Universita Karlova, Praha 1973 /1974/, 299 s.

Vyvrcholením, byť jistě nikoli konečným slovem v autorově bádání o společenských vztazích germánských kmenových svazů na přechodu z antiky do středověku ve střední a západní Evropě, je tato monografie. Autorova činnost zaměřovala se již řadu let na jednotlivé ony svazy, jmenovitě na Vizigóty, sice se zaostřením na otázky právní, ale s přihlížením k otázkám diplomatiky, ekonomiky a ostatní historické problematiky. V hořejším spise se opírá tedy o bohaté zkušenosti v práci s prameny, zejména listinnými, i o kritický vytříbený cit pro jejich hodnocení a využití. Dlužno uvítat, že alespoň v ruském a německém shrnutí se s jeho výsledky mohou seznámit i členové evropské vědecké obce. Jsou to sice hlavně Němci a Francouzi, kteří se hlásí k franckému dědictví, ale díky sovětským vědcům, jimž byl do nedávna v čele A. I. Něusychin, trvá i v sovětské vědě živý zájem o tuto problematiku.

Kinclův spis podává čtenáři podstatně více, než slibuje název. Je široce založenou mozaikou, jejímiž kameny jsou prameny normativní povahy, a drobnými, často však svítivými kamínky listiny. Jaksi uprostřed vidíme formulářové sbírky. V této rozlehlé mozaice pokouší se autor odpovídat nejen na postavení otroků, nýbrž i na otázky jiné, druhdy základního významu, týkající se však i široké škály závislého obyvatelstva, stupnice dané nejen rozlišením podle právních norem, ale i podle hospodářského a sociálního postavení ve francké společnosti. Na první pohled by se zdálo, že si tím autor problematiku nikoli nutně rozšiřuje. Ale na nejedné stránce spisu ukazuje, že je širší záběr nezbytný zejména po stránce ekonomické a sociální.

Tento přístup k tematice je dojista oprávněný. Vždyť jde o staletí, ve kterých dochází ke změnám ve vztazích společenského řádu, a marxistická historiografie je dlužna objasňovat obecné i partikulární zákonitosti přechodu určité společenské formace k následující po všech stránkách. Řešení těchto otázek, kritika pramenů, závěry z nich vyvozované, z nichž některé, např. zánik svobodných občiníků germánských a jejich přeměny v důsledku majetkové i společenské diferenciaci, jsou stěžejní povahy, je aktuální déle než jedno století. Není divu, že literatura je nepřehledná a názory nejen mezi příslušníky historických škol dřívějších, ale i mezi historiky materialistickými že se střetají. Autor i v těchto letitých sporech zaujímá stanovisko a místy dosahuje vlastního řešení.

Při tomto stavu bádání a při obrovském počtu pramenného materiálu nebylo by v silách jediného vědce, aby odpovědně zvládl problematiku franckého otroctví v jeho nejširším pojetí. Proto již v názvu spisu čteme dvojí ohraničení. První se týká pramenů: autor chce čerpat jen z pramenů právních. Druhé je časové povahy: jde mu o prameny 6. až 8. století. Vykládá (str. 11, 12), proč se soustředil na právní prameny, ale přesto neponechal ostatní, vyprávěcí prameny bez povšimnutí. V oněch je všechno podstatné, v těchto jen některá zmínka podružného významu, a ne vždy spolehlivá. S tím nutno souhlasit, když kde je třeba, autor i z narativních pramenů (anály, životopisy a pod.) čerpá.

Spis je po úvodu (str. 9-22), v němž je nastíněn jeho účel, povaha pramenů, vymezení práce a literatura problematiky, rozdělen do dvou, rozsahem vyvážených částí. Dělitkem je povaha pramenů. V první části (23-138) jsou to zákony, kapituláře, synodální kánony a formule, v druhé (139-280) listiny. Po stručném závěru (281-283) následují zmíněná již resumé, seznam pramenných sbírek i literatury a výklad použitých zkratk. Prvá část obsahuje dvě kapitoly, v první se pojednává o vzniku otroctví (24-77), v druhé o právním postavení otroka (77-138). Autor zjišťuje, že právní řád normuje postavení otroků jen nepřímo, ponechává

vaje sféru vztahů mezi pánem a otrokem zásadně bez povšimnutí, a to prostřednictvím úpravy právního postavení majitele moci, když jeho otrok (a nesvobodný vůbec) jednal tak, že z toho vzešly nějaké právní účinky. Na základě norem a formulářů probírá autor především rozličné důvody z nichž vzniká otroctví. Je to válečné zajetí, protiprávní čin, nerovné manželství, narození, potrestání, zadlužení a některé podružné skutečnosti. Výklad se neomezuje na dogmatickou stránku, ale snaží se dospět i k hodnocení oněch důvodů zotročení jako jevů ekonomických, sociálních a demografických. V tom je jeden z hlavních kladů spisu. Prameny však často nechávají badatele na holičkách, a tu nutno zdůraznit jiný kladný rys: autor se vystříhá hypotéz, někdy jeho předchůdci vyslovených. K pozitivému jeho "ignoramus" lze bezpečně dodat "et ignorabimus". Platí to zejména o úvahách, jakého počtu dosahovali otroci, vzniklí z toho či onoho důvodu. Otroků zajatých bylo v důsledku neustálých bojů mnoho a daleko více než ostatních. Protože skoro ve všech zákonech je uváděn také delikt uloupení svobodných lidí, lze z přísných sankcí soudit, že se často vyskytovalo a bylo společensky nebezpečné. Obsáhlé úvahy (32-42) věnuje spis nerovnému manželství, jež přivádí buď svobodného partnera do stavu závislosti, nezřídka přímo otrocké, anebo děti z takového sňatku vzešlé, a u kterých platí zásada horší ruky, tj. děti sledují status nesvobodného rodiče. Zvláštní význam zde mají tzv. epistulae conculcatoriae, listy, kterými se vlastník otroka vzdává nároku na zotročení svobodné ženy, s níž jeho otrok uzavřel manželství, a jejich eventuálních dětí. Autor však upozorňuje, že přes tvrdé znění zákonů a starých obyčejů posuzovala společenská praxe nerovná spojení benevolentně, jak o tom svědčí častá taková soužití, a to i franckých králů s otrokyněmi. Na legalizaci nerovných manželství a tudíž na společenskou nivelizaci měla velký vliv církev učením o sakrální povaze a nerozlučitelnosti manželství, mezi kýmkoli uzavřených. Nicméně i narození lze počítat k početně významným důvodům zotročení.

Zotročení svobodného člověka jako trestní sankci znaly francké normy jen jako výjimku a šlo o delikty nové, na jejichž stíhání měla zájem církev (např. svěcení nedělí) anebo sice i dříve známé, ale teprve následkem christianizace pokládané za závažné (krvesmilství).

Souhlasně s literaturou přikládá autor zvláštní význam otroctví pro dluhy, rozeznáváje zotročení exekutivní od dobrovolného. Otroctví pro dluhy bylo ve francké říši časté, a podle některých názorů byl v něm spatřován hlavní prostředek, jímž vládnoucí světská i církevní aristokracie potlačila a znevolnila svobodné kdysi germánské rolníky-občiny. Řešit tuto letitou otázku je sice mimo autorův úkol, ale přece jen připojuje několik obecně historických poznámek. Toto zotročování bylo původně trvalé, postupně se ukazovalo, že k odškodnění věřitele, ať z de-

liktu, ať ze smlouvy postačí někdy zotročení dočasné. To se později projevuje ve franckých normách, podle nichž svobodný nemůže propadnout pro dluh věřiteli trvale, ale jen po určitou dobu. Zvláštními předpisy bývá pamatováno na jeho rodinné příslušníky. Ovšem nezřídka, např. při vysokém wergeldu mohl jej stěžejší zotročený dlužník vůbec "odsloužit". Stalo-li se tak přece, vydával mu o tom věřitel potvrzení, vrací mu svobodu.

Závažnou a obsáhlou úvahu věnuje autor zotročení dobrovolnému (56-77), protože mu dává příležitost pojednat o problému autotradice. Toto (formálně) dobrovolné odevzdání se svobodného člověka, popřípadě s rodinou (což musilo být výslovně ujednáno) do otroctví se druhá svým obsahem podstatně liší od otroctví v běžném tehdejší smyslu: tradent sebe a zpravidla svůj majetek daruje církvi a spojuje tak svůj osud s určitou její institucí, klášterem nebo kostelem. Autor vhodně charakterizuje tyto autotradice, které nezřídka vykonávali vznešení nebo zámožní lidé, jako "čestné". Tito autotradenti se stávali přirozeně otroky pouze podle jména. Zpravidla se však jednalo o autotradice vynucené hospodářským stavem autotradenta, a ty ovšem zakládaly otroctví se všemi právními účinky, zejména také s kázeňskou pravomocí. Hlavním pramenem zde jsou formulářové vzorce, kde se tato jednání označují zpravidla jako obnoxiationes. I zde je zotročení buď trvalé nebo jen dočasné. V onom případě se ve formulích praví, že svobodný sebe prodává a od nabyvatele přijímá kupní cenu. Důvodem pro tyto autotradice byly zpravidla dluhy tak značné, at deliktí, at smluvní, že dlužníkovi nezbyvalo jiné východisko. Někdy však bylo důvodem vyhnout se placení daní nebo konání vojenské služby.

Z textu jedné formulářové sbírky (Pithoeovy) usuzuje autor, že již v druhé polovině 8. stol. v severní Francii a snad i jinde otrok nepracoval obyčejně výlučně pro svého pána, nýbrž vedl i vlastní hospodářství, a že tedy půda se dělila na dominikální, na níž pracovali ne-svobodní jen určitý počet dní v týdnu, a na držby závislé. Úvahy o autotradicích uzavírá autor otázkou, jaký význam měly v sociálním vývoji francké společnosti. Soudí, že byly v literatuře nejednou přeceňovány a budil se dojem, jakoby ony byly příčinou, proč valná část franckého obyvatelstva upadla do závislosti. Autor srovnáním formulářových textů a listin zjišťuje, že si v této otázce neodpovídají, což ovšem znemožňuje spolehlivé závěry, ale dovolává se karlovských kapitulárií na doklad, že k autotradicím docházelo i v karlovské době, ačkoli jejich hlavním obdobím byla doba merovejská. Na závěr této kapitoly jsou uvedeny některé zvláštní a vzácné druhy zotročení: prodej vlastního dítěte a revocatio in servitute.

V kapitole druhé ("právní postavení otroka") pojednává autor nejprve o vlastnickém právu k otrokovi a jeho hranicích (77-112). Primitivní germánské právní řády znaly v tom směru nesvobodné jen jako předmět práv a jejich předpisy chránily především zájem vlastníků otroků. Teprve rozrůzněním společenských vztahů se objevily normy, upravující odpovědnost pánovu za činy otrokovy. Tyto normy mají pak z hlediska vývoje instituce otroctví rozhodující význam. Vycházejí z těchto základních premis, popisuje autor jednak prameny, jsou to tzv. *Leges barbarorum*, jednak analyzuje jejich terminologii. Otrok se ve franckém zákonodárství podobá domácímu zvířeti, a také objem pánovy pravomoci není nijak omezen. Přesto zůstává francké otroctví poznamenáno některými historickými a ekonomickými rysy svého patriarchálního původu, a vlastník vykořisťuje otroky obvykle jen vykázáním *pekulia* a pobíráním dávek. Francká říše nebyla tudíž otrokářským státem, kde vedle onoho určujícího činitele ekonomického působilo též křesťanství. Nejvyšší významnou úlohu hrál vztah otroků k půdě. Antická forma *latifundií* byla totiž vytlačena novou formou vykořisťování, a to silami, pracujícími na drobném hospodářství otroka či kolóna. Byla to individuální závislá malovýroba. Ekonomicky záleželo tedy na dávkách a jiných úkonech závislých osob, kdežto jejich osoba a otázky jejich statu ustupovaly do pozadí. S tím souvisí problém připoutání pracujících k půdě, *glebae adscriptio*. Autor dospívá k výsledku, že pán mohl sice nakládat s otrokem libovolně, ale ekonomický zájem kladl tomu své meze.

Pokud jde o další vztahy, zjišťuje autor, že existoval otrokový majetek, zvaný v pramenech "*peculiare*". Ve světle jeho výzkumů se zdá, že hypotéza o občinové koncepci odpovídá pozdějším, prameny již dokazatelným společenským vztahům. Je to zejména usazování otroků na půdě, v jehož důsledku se jejich postavení neslučitelně liší od "pravého" otroctví antického typu. Zmíněný otrokový majetek dokládají prameny zvláště v tzv. propouštěcích listech, *ingenuitates*, v nichž otrok, propouštěný na svobodu, dostává od pána jako dar to, co měl nebo spravoval jako otrok. Pro postavení otroků je důležité zjistit objem dávek resp. jiných jejich povinností. Vyplynul ze staletého vývoje, v němž nejvíce zkušeností získala církev a uplatnila je v zákonících Alamannů a Baiuvariů. Pro měnění, zejména zvyšování povinností otroka byla sice rozhodná vůle pánova, ale musil mu dopřát tolik volna, kolik bylo třeba pro rodinu a k opatření prostředků k reprodukci pracovní síly. Jako rozumné osvědčovalo se tu požadovat otrokovy služby jen po tři dny v týdnu.

Pokud jde o pohlavní vztahy, uznávalo se obecně, že otroci mohou žít v manželství. Toto, již germánské pojetí, posilnila církev (viz shora). Ale vůle pánova je i zde rozhodující: otroci smí uzavřít sňatek jen se souhlasem svých pánů, otroci-manželé mohou být rozděleni prodejem, ač

k tomu docházelo jen výjimečně, neboť na udržení rodiny měl pán zájem ekonomický.

K omezení otrokova vlastníka uvádí autor jednak předpisy obecné povahy, jako že pán ho nesmí používat k páchání trestných činů, jednak zvláštní, jako bylo právo asyly, a zákaz manuálních prací o nedělích a svátcích. Jsou to, jak autor trefně podotýká, první pokusy o regulaci pracovní doby.

Další stať je věnována ochraně vlastnického práva k otrokům. Zplatňuje se v ní diferenciaci nikoli tak z hlediska právního, jako ze společenského: privilegovaní vlastníci, král a později církve, požívají zvýšené ochrany, která se projevuje ve vyšších náhradách (kompozicích) normovaných za poškození či smrt jejich otroků, přičemž jen podružný význam má společenské postavení pachatelovo. Vedle takto "privilegovaných" otroků stanoví prameny zvýšenou ochranu i pro otroky kvalifikované jejich osobními vlastnostmi, jako jsou např. řemeslníci. Obecný hospodářský i sociální vývoj směřoval k odlišení i právního postavení otroků od ostatních předmětů vlastnictví.

Velmi instruktivně je podán závěrečný oddíl kapitoly druhé o odpovědnosti vlastníkově za jednání otroků. Vychází ze dvou skutečností. Předně, že "otrok... zůstával vždycky tvorem myslícím, schopným samostatného jednání a svobodného volního projevu, který právní řád nemůže nerespektovat;" (Str. 122), za druhé ze zmíněného již významu samostatné hospodářské činnosti nesvobodných individuí, otroků usazených na půdě (*servi casati*). Toto osamostatnění, byť jen faktické, má nedozírný význam pro zmíněnou odpovědnost. Jeho důsledky se projevují jak u deliktů spáchaných otroky, tak u smluvních jednání, tak v procesních normách, jak to autor podrobně rozebírá na jednotlivých germánských právních řádech. Shrnuje je do závěru, že právní řád reaguje na zmíněnou samostatnost hospodářskou a z ní vyplývající sociální jen zvolna a opožděně v předpisech, které aspoň nepřímo respektují otrokovu osobnost a s jeho činy spojují zvláštní následky. Juristicky zůstává nicméně otrokem, stejně tak jako otroci pracující na domíně anebo v domě či na dvoře pánově, u nichž nebylo faktického osamostatnění. "Teprve když právní řád... upravil objem povinností nesvobodného, proměnila se "la servitude" ve zvláštní právní instituci, ve středověké nevolnictví... "le servage". (Str. 138 s použitím terminologie B. Guérarda).

Na závěr autorových úvah bylo by možno z právněsrovnávacího hlediska dodat, že kdežto znalci římského práva je proti mysli rozeznávat rozdílné stupně nesvobody, historikům řeckého práva nejsou neznámé. Je několik studií, které je osvětlují z hlediska terminologického, ekonomického a sociálního (např. D. Lotze, *Metaxy eleutherón kai' dulón*, 1959; F. Gschnitzer, *Studien zur griechischen Terminologie der Sklaverei*,

1963), ale přesná analýza právnícká dosud chybí. Nově směřují i romanistické studie k zdůraznění diferenciaci sociální struktury otroků a propuštěnců, jak ukazuje zejména G. Boulvert, *Esclaves et affranchis impériaux sous le Haut-empire romain. Rôle politique et administratif*, 1970.

Na rozdíl od části první, disponované z obvyklých dogmatických hledisek, je druhá část spisu po úvodní stati o listinách vůbec (139-142) rozdělena podle pramenného materiálu na královské diplomy, na soukromé listiny a na východofrancké sbírky listin. Úvodní stať končí po úvahách, týkajících se vnější stránky listin, skeptickým zjištěním, že "pro analýzu právního a společenského postavení lidí nesvobodných či vůbec nějak závislých" listiny bohatým zdrojem poznání nejsou (141, 142). Jen málo, často vůbec nic, se z nich dá říci pro problematiku spisu, a jsou-li v nich pozitivní údaje, je často pochybné, zde nejde o pouhý stereotyp, o tradičně opakovaný obrat ze vzoru podle jiné listiny. A tak autor vede ustavičný zápas se snahou nalézt v té které kupě sena listin přece jen jehlu poznání, a zdá se, že nejen "v lorschských tradicích se pohybujeme jako v začarovaném kruhu" (str. 230). Nejde však ani tak o výsledky, kde listiny teze z části první spisu někdy ověřují, jindy však selhávají, jako o metodu, kterou autor podrobuje rozboru konkrétní listinu anebo sbírku. Tato činnost, vyvíjená s obdivuhodnou pílí, s kritickým rozhledem a se zaujímáním nedvojznačného stanoviska k názorům literatury, zasluhuje plné uznání.

Hledíc k tématu spisu, nebude se recenze zabývat těmi úvahami části druhé, které se týkají kritiky pramenů a literatury, a omezí se na hodnocení oněch výsledků, které se dotýkají přímo problematiky franckých otroků a jiných závislých lidí. V královských diplomech, o nichž jedná kapitola první (142-156), jsou zpravidla obsaženy donace půdy, někdy s přiznáním imunity, tj. zhruba řečeno, s výlukou státní moci z darovaného území. V nich se zpravidla vyskytují tzv. pertinenciální formule, tj. poukaz na to, co se jako příslušenství k půdě postupuje. V těchto formulích lze hledat údaje o osobách. Pokud tam jsou, není obyčejně možné rozlišit otroky usazené a neusazené, a stejně zřídka lze z nich něco zjistit o dávkách a povinnostech závislých lidí. Ačkoli společenská a ekonomická diferenciaci u králových nesvobodných lidí byla někdy velmi značná, tyto diplomy k ní zásadně nepřihlížejí. Poznávám, že dobrý teritoriální přehled darování a privilegií Karla Velikého s klasifikací listin podle pravosti u jednotlivých lokalit má mapa č. 35 v Herder-Atlas zur Kirchengeschichte, 1970.

Všechny jiné než královské listiny zahrnuje autor pod označení "soukromé", a vykazuje jim místo rozděleně: v kapitole druhé pojednává o listinách dochovaných jednotlivě (157-179), a v kap. třetí o východofranských sbírkách listin (180-280). V první skupině uvádí předně do-

nační listiny, na druhém místě testamenty. Darovací listiny jsou určeny bez výjimky církvi, jejich předmětem jsou nemovitosti a uvádějí - na rozdíl od starších dob - závislé lidi pouze hromadným označením (mancipia, servi, liberti apod.) bez udání počtu, jmen a jiného bližšího určení. Zřejmě na osobách nezáleží, význam má půda, a autor různé formy, jak na ní hospodaří závislí lidé, usazení na ní (colonica, mansus, hoba aj.) dokládá konkrétními příklady. Jen výjimkou lze zjistit neusazené otroky (famuli, ministeriales), pracující na dominikálu. Udělat si, byť jen přibližnou představu o počtu otroků a o jejich dávkách či povinnostech, donace neumožňují. Testamenty se týkají převážně otroků propouštěných na svobodu, ilustrují tedy jen nepřímo jejich otrocké poměry. Jde převážně o otroky osobní, tedy neusazené - což se však zpravidla z listiny nepozná, usazení jsou výjimkou. Propuštěnci jsou osobně svobodní, ale zatíženi různými závazky (stěhování, práce, dávky), takže propuštění se nemusilo dotknout běžného chodu a hospodářské prosperity bývalého vlastníka. Jejich počet ve společnosti lze odhadovat dost vysoko.

Jako důvod, proč analyzuje odděleně ty soukromé listiny, které známe jen z jejich souborů, uchovaných církevními institucemi, uvádí autor (str. 158), že mají vlastní problematiku. Tyto sbírky jsou označovány jako kartuláře a kopiáře v rozsáhlé třetí kapitole. Jde zpravidla o opisy, někdy věrně, jindy jen zkráceně nebo ve výtahu vystihující nedochované originály. Byly pořizovány - někdy velice záhy, např. nejstarší kartulář weissenburský - pro potřebu majetkové evidence církevní instituce, zpravidla kláštera, biskupství aj.

Sbírky listin jsou probírány podle významu nalezišť, rozptýlených po území východní části francké říše. Začíná se klášteřem sv. Havla blíže Bodamského jezera, protože se v něm kromě spolehlivých opisů zachovaly i originály, následují listiny opsané v kartuláři kláštera ve Weissenburgu (Wissembourgu) západně od Rýna v Alsasku, dále opisy v Liber aureus kláštera v Echternachu v Lucembursku, tisícová masa v kopiáři Codexu Laureshamensis, kláštera v Lorschu východně od Rýnu u Wormsu, tradiční listiny v zachovaných kopiářích anebo jen sumářích kláštera ve Fuldě v Durynsku, a několik méně významných nalezišť (Prüm, Hersfeld, Werden a Gorze). Průzkum končí listinami bavorskými, a to v kartuláři katedrály ve Freisingu, v kodexu hornorakouského kláštera v Mondsee, katedrály v Pasově, kláštera v Niederalteichu a listinami církevních institucí v solnohradské tehdy ještě jen diecézi, doplněnými údaji z kláštera ve Staffelsee v diecézi řezenské. Také zde jsou užitečné přehledy ve zmíněném shora Atlasu k církevním dějinám - mapy č. 25, 28 a 37.

Autorovou snahou bylo především ověřit kvalitu tohoto materiálu. V její rozdílnosti lze spatřovat důvod pro jeho zpracování odděleně

od jednotlivých listin. Dalším úkolem bylo využít ho pro tema spisu. Jestliže již při zdolávání úlohy vyhmátnout z obsáhlé zvěti normativních pramenů různé provenience obecnější zásady právního řádu franckého státu a jeho vývoje pokud jde o otroctví, stál autor před značnými překážkami, stávají se ještě obtížnějšími ve styku s listinami. Není pochyby, že v prvním případě podařilo se mu podat plastický a sevřený obraz, kde zřetelně vystupují obrysy i přechody jednotlivých kategorií závislých lidí, zpřehledněný závěrečnými úvahami. Jak již uvedeno, nebylo to v té míře možné ve studiích o listinách. Je to dáno specifičností tohoto materiálu a sotva bylo možné volit jiný postup, než jak učinil autor, který zvolenou dispozici spisu přesvědčivě odůvodnil (str. 21, 22).

Pro autorovu práci heuristickou je příznačná její akribie, jejímiž doklady jsou mezi nesčetnými poznámkami např. p. 7 na str. 182; p. 4 na 233; p. 23 na 257, p. 38 na 263, a naprostá spolehlivost při hodnocení. Pokud jde o fruktifikaci listin nelze ji zde ověřovat od sbírky k sbírce, k výsledkům mám jen několik poznámek.

Vzhledem k tomu, že klášter v Echternachu neleží v oné části karlovské říše, která po rozdělení připadla Meersenskou smlouvou Východofrancké říši, zdálo by se jeho pojetí do kapitoly, označené "Východofrancké sbírky listin" nepřesným. Ale zmíněné rozdělení bylo velice přechodné povahy a Echternach byl (a je i nyní) pohraniční lokalitou, hlavně však pozemky, jež byly předmětem jeho listin, ležely, stejně tak, jako tomu bylo i u jiných klášterů, v různých, i zřejmě východofranckých územích (srov. str. 211, 215, 220, 221).

Autor dospívá v listinném materiálu k zjištění nebo aspoň k fundované domněnce, že hospodářské a sociální poměry v různých územích východní části francké říše byly stejné anebo velice podobné (str. 203, 211, 215, 233). Podobná zjištění činí při postupném procházení materiálem jednotlivých klášterů či kostelů. Tak např. o výrazu "hoba" a jeho obsahu se mluví, kdykoli se v listině toho kterého kláštera vyskytne (str. 186-190: sv. Havel; 204-208: Weissenburg; 232, 233: Lorsch; 241-244: Fulda; 268: Freising) a místy se totožnost i konstatuje (str. 241). Podobně je tomu u některých jiných základních pojmů spisu, jako je např. mansus, colonica, casa, servus, mancipium, homo, usazení a neusazení otroci či závislí lidé. Byl by tedy možný i takový postup při zpracování listin, že by se osou výkladu učinily tyto základní věci. Přirozeně nelze odtrhovat tyto pojmy ze souvislosti ani místní, ani časové, ani z jejich vlastní vzájemné spojitosti, a tím lze odůvodnit autorem zvolený postup.

Vedle zjišťování, co bylo obecně platné, všímá si autor i toho, co bylo zvláštní. Jen příkladem lze uvést, že v soupise v Hersfeldu se vyskytuje slovanské etnikum (246, 247) a že ojedinělé slovanské jméno je

ve freisingkých pramenech (263), ale že není zastoupeno v solnohradských listinách (271). Zajímavě je líčeno postavení zbytků římského obyvatelstva v solnohradských pramenech (271-273), instituce exercitálů a baršalků tamže (273,274), a aldiónů (Freising, str. 260,261) nebo výskyt akolánů (Weissenburg, 196) a epistolariů a conlibertů Gorze, (248,250).

Čtenář, který není odborným znalcem tematu spisu anebo vůbec merovejsko-karlovské doby, uvítal by, kdyby některé pojmy mu byly zpřístupněny. Často tak autor činí, postrádáme to však v některých případech, jako je třeba "polyptych" (str. 44,87 a passim, tj. "pozemkový urbář", lépe než "pozemková kniha" v Dějinách světa III, 154), "tabularii" (str. 33, 36, 42, tj. propuštěnci opatření za součinnosti církve propustným listem - tabula), srovnání karty a opisu, kartuláře a kopiáře passim a dále u některých citátů z pramenných textů, jako "de chrene cruda" (str. 50, tj. "o hrsti půdy" - dobrý výklad v Dějinách světa III, 145) nebo "cherno" (str. 188, tj. "luštěnina", asi cizrna obecná, s výkladem u Du Cange, Glossarium s. h. v., zvláštní pozornost zasluhuje výraz "hoba", jímž autor převádí do češtiny germánský termín "Hube", též "Hufe", v pramenech i "huba" či "huoba" apod. Střídavě s výrazem "lán" použil ho Jaroslav Kudrna ve Studiích k barbarským zákoníkům atd., ale v menšině případů, kdežto v Úvodu do problematiky pramenů raného feudalismu v západní Evropě (brněnská skripta SNP 1957) píše jen o lánou nebo lánách. Výraz "hoba" nenašel jsem v žádném slovníku českého jazyka. Jeho českým ekvivalentem je "lán", a to právě i pro franckou "Hube", jak přesvědčivě ukazuje Václav Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 2. vyd., s. v. Lán. Nevhodný je překlad "příděl" v cit. Dějinách světa, III, 154, méně se doporučuje výraz "hon", v současné době používaný. Myslím, že by se českému čtenáři věc přiblížila aspoň občasným používáním výrazu "lán" podle gramatické situace.

K literatuře přistoupil r. 1974 posmrtně vydaný soubor prací A.I. Nėusychina, Problemy jevropejskogo feodalizma, mezi nimiž je také dříve neotištěná studie *Sobstvennost i svoboda v varvarskich pravdach (Očerki evolucii varvarskogo obščestva na territorii zapadnoj Jevropy v V. - VIII. vv.* Přináší některé pasáže, které nebyly publikovány v jeho monografii *Vozniknovenie zavisimogo krestjanstva atd.*, 1956, autorem citované. Je to sice spíše přípravná studie k této monografii, ale ukazuje způsob Nėusychinovy práce s prameny, ovšem pokud mu byly přístupné ve sbírkách, vydaných do jejího ukončení jako doktorské disertace (1946). Dále je to první svazek široce zaměřeného spisu H. Nehlsena, *Sklavenrecht zwischen Antike und Mittelalter. Germanisches und rōmisches Recht in den germanischen Rechtsaufzeichnungen, Band I. (Ostgoten, Westgoten, Franken und Langobarden)*, 1972, mně nedostupný a známý jen z referenze R. Buchnera v *Zeitschrift für Rechtsgeschichte, german. Abt.* 91

(1974) 200-202. Z něho přicházelo by v úvahu pojednání o Francích, kdežto ostatní, ryze nebo převážně germánská území budou předmětem II. svazku. Z recenze lze soudit, že Nehlsen pracoval s prameny normativními, kdežto Kinclův spis vyznačuje jeho rovnoměrně listinný základ.

Aby dosáhl zjištění pokud možná nejbližších skutečností, musil autor již v první části spisu kombinovat řeč pramenů normativních i formulářů s odkazy na listiny (např. 69-73, 100). V podobné situaci se ocital při rozboru listin (např. 155, 156, 269). Někdy se obojí druh pramenů doplňoval, jindy si neodpovídal, nebo ten či onen pro určitá období nebo oblasti vůbec chyběl. Autor střízlivě hodnotí tuto situaci pro formulování závěrů, ať u jednotlivých statí, ať v "Závěru" celého spisu (281-283), ať v souhrnech, ruském (284-287) a německém (288-292). Spis by si zasloužil seznam oprav tiskových chyb.

Na závěr recenze dlužno říci, že se autorovi podařilo vyložit jak z hlediska právnědogmatického, tak hospodářského a společenského vývoje a postavení nejen otroků, ale navíc závislého obyvatelstva franckého státu v 6. až 8. stol. Jeho spis svědčí stejně o širokém rozhledu po pramenech a nepřehledném písemnictví, objímajícím více než stoleté období badatelské činnosti v tomto oboru, jako o hlubokém proniknutí do třídní podstaty francké společnosti, ba o jejím prožití autorem. Je to zralé ovoce, dílo v naší odborné literatuře zcela ojedinělé, klenoucí most od našich znalostí o antice k tomu, co víme o středověkých základech Evropy. Také knižně se spis významně představuje jako publikace university Karlovy se supralibros, znázorňujícím přivádění spoutaných zajatců do otroctví. Předlohou je Trajánův památník u Adam-Clissi v rumunské části Dobrudže.

Jiří Cvetler